

Een tekening door Jacob Delff de Oude

In 1908 verwierf het Rijksprentenkabinet op de veiling van de collectie Schöffner een laat 16de-eeuwse tekening met een voorstelling van de *Kruisiging* (afb. 1) en op de voorgrond een reeks portretten van een stichter en zijn familieleden.¹ Vele jaren bleef de toeschrijving aan Cornelis Ketel, onder wiens naam het blad werd verworven, gehandhaafd. In 1961 echter verwierp E. K. J. Reznicek deze naamgeving: hij betoogde dat de tekening compositorisch in verband moest worden gebracht met een door Pieter of Aert Pietersz. vervaardigd schilderij in de St. Nicolaikirche in Kalkar.² In zijn catalogus van de vijftiende- en zestiende-eeuwse Nederlandse tekeningen uit het Rijksprentenkabinet wees Boon, die het blad op grond van de kostuums terecht dateert omstreeks 1585-1590, er echter op dat de tekening niet in alle opzichten aansluit bij het late werk van Pieter Pietersz., terwijl anderzijds Aert Pietersz. noch voor het schilderij in Kalkar noch voor de tekening in Amsterdam in aanmerking lijkt te komen.³ Ondanks deze gefundeerde twijfels handhaafde Boon de aanduiding Pieter of Aert Pietersz., blijkens zijn tekst duidelijk bij ontstentenis van een bevredigender oplossing.

De door Boon naar voren gebrachte bezwaren tegen een toeschrijving aan één van de zonen van Pieter Aertsen zijn in alle opzichten terecht. De overeenkomsten met de in Kalkar bewaarde *Memorietafel van de familie Brouwer genaamd Bam* zijn niet meer dan

oppervlakkig en zijn vooral toe te schrijven aan het overeenkomstige motief: het schilderij kan overigens met vrij grote zekerheid op naam van Pieter Pietersz. worden gesteld⁴ en met diens verdere werk vertoont de tekening in het Rijksprentenkabinet nauwelijks aanknopingspunten.⁵

Het vinden van een bevredigender oplossing voor een toeschrijving van het in Amsterdam bewaarde blad is op grond van stilistische vergelijking nauwelijks mogelijk, aangezien voor zover bekend geen werkelijk overeenkomstige tekeningen aanwijsbaar zijn. Dankzij het feit dat de tekening nauw blijkt samen te hangen met een tweetal schilderijen is het echter mogelijk de naam van de kunstenaar te achterhalen.

In 1928 werden in Brussel twee bij elkaar behorende groepsportretten geveild als werken van Pieter Pourbus (afb. 2 en 3).⁶ Op het ene paneel zien we negen mannen en een jongen en op het andere tien vrouwen en een meisje. Beide groepen zijn weergegeven voor een wand met een vensteropening, waarachter een bergachtig landschap zichtbaar is. Hoewel de achtergronden geheel verschillen, is het duidelijk dat de portretgroepen ten nauwste samenhangen met de voorgrondfiguren op de tekening in het Rijksprentenkabinet en dat deze tekening kan worden beschouwd als de voorstudie, waarop de twee schilderijen zijn gebaseerd. De groep van de mannen komt vrijwel geheel overeen, met uitzondering van de wijzende figuur, die

Afb. 1. Jacob Willemsz. Delft. Kruisiging met portretten van de opdrachtgever en zijn familie, ca. 1585-1590. Pen in bruin, blauw gewassen, gekwadreerd in zwart krijt, 229 x 350 mm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

op de tekening als tweede van rechts is weergegeven en op het schilderij twee plaatsen naar links verschoven is en bovendien een sterke verandering in kleding heeft ondergaan. Bij de groep van de vrouwen, die op de tekening door het aan de rechterzijde ontbreken van een strook papier van ten minste viereneenhalve centimeter onvolledig is, zijn de afwijkingen wat groter, maar is met name de hoofdfiguur vrijwel identiek weergegeven. Daar de huidige verblijfplaats van de schilderijen niet bekend is en we onze kennis uitsluitend kunnen ontleenen aan de reproducties in de veilingcatalogus, is het niet mogelijk vast te stellen of de twee panelen oorspronkelijk deel hebben uitgemaakt van één groot schilderij, waaruit in het midden een stuk verdwenen is, en of de achtergronden geheel oorspronkelijk zijn. Het lijkt echter waarschijnlijk dat, nadat de ontwerp-tekening voltooid was, besloten werd tot een enigszins afwijkende opzet, waarbij de Kruisigings-

voorstelling geheel verdween. Het ontbreken van een plaats voor een grote memorietafel met een breedte van ongeveer tweeënhalf meter kan daarbij een rol hebben gespeeld. Zoals hierna nog zal blijken zijn tekening en schilderij ontstaan in Holland, waar in de tijd van ontstaan omstreeks 1585-1590 geen kerkelijke bestemming voor een dergelijke memorietafel meer beschikbaar was.

Aangezien het nog niet mogelijk is gebleken te achterhalen wie de voorgestelde personen op de twee schilderijen zijn, missen we ook alle aanwijzingen over de oorspronkelijke bestemming. De mannelijke hoofdfiguur is duidelijk niet naar het leven geschilderd, maar gecopieerd naar een circa veertig jaar ouder schilderij; in de linkerhand houdt de man een papiertje met inscriptie, die op de afbeelding helaas maar gedeeltelijk kan worden ontcijferd: *a° 154(.) Ætatis 30 / (...)*. De oudere vrouw vooraan op het andere schil-

Afb. 2. Jacob Willemsz. Delff, Portretgroep, ca. 1585-1590. Paneel 97 x 130 cm. Verblijfplaats onbekend.

derij is vermoedelijk zijn weduwe, terwijl de meeste andere figuren op de twee panelen waarschijnlijk hun kinderen, behuwdkinderen en kleinkinderen zijn; de twee jongste geportretteerden op de voorgrond zijn waarschijnlijk kinderen van de in de linker-respectievelijk rechteronderhoek afgebeelde man en vrouw. De kleding van alle figuren met uitzondering van de zojuist genoemde mannelijke hoofdfiguur is, rekening houdend met diverse gradaties van aanpassing aan de heersende mode, conform het kledingpatroon van de tijd van ontstaan van de schilderijen omstreeks 1585-1590.

Slechts één persoon kan met zekerheid worden geïdentificeerd en die identificatie leidt ons direct naar de kunstenaar aan wie de panelen op grond van de stijl kunnen worden toegeschreven. De man linksboven op het ene groepsportret kunnen we immers zonder enige twijfel herkennen als de schilder Jacob Willemsz. Delff, wiens gelaatstrek-

ken we uit nog drie andere zelfportretten kennen (afb. 4, 5 en 6). Ook zonder de toevoeging van zijn zelfportret zou men de hand van Delff zonder moeite met behulp van de reproducties van de schilderijen kunnen herkennen. De figuren, vooral de vrouwen, vertonen merendeels een typering die kenmerkend is voor de schilder en die vele van zijn modellen dusdanig op elkaar doet lijken, dat men op grond van de gelijkenis familiebanden tussen de diverse door hem geschilderde vrouwen zou veronderstellen. Kenmerkend voor Delff zijn ook de houdingen van diverse figuren, waaronder met name de handgebaren van enkele van de mannen, die nagenoeg identiek zijn aan die op het in 1592 vervaardigde schuttersstuk (afb. 6).⁷ Door deze en andere kenmerken kunnen de schilderijen zonder moeite worden ingepast in het verdere oeuvre van Jacob Delff.

De uit Gouda afkomstige Jacob Willemsz. Delff is waarschijnlijk omstreeks 1540-1545

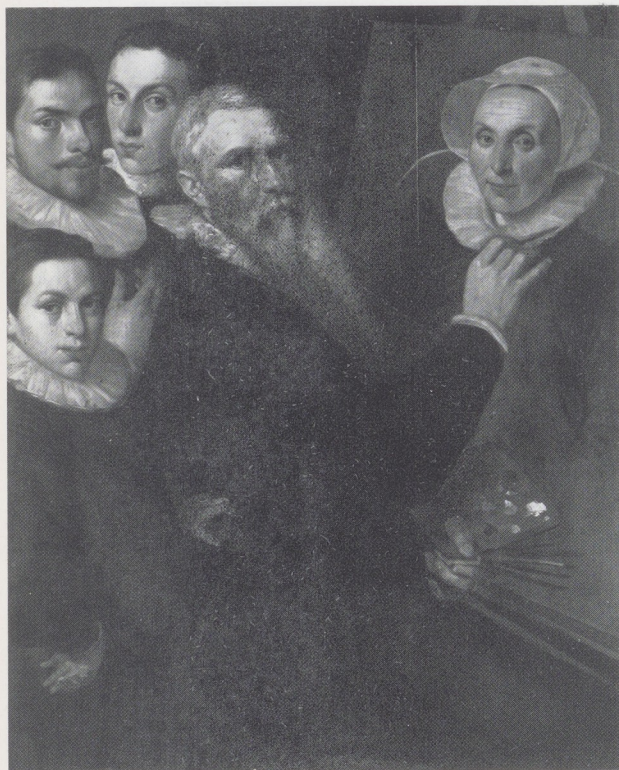
Afb. 3 (boven). Jacob Willemsz. Delff, Portretgroep, ca. 1585–1590. Paneel 97 × 111 cm. Verblijfplaats onbekend.

Afb. 4 (onder). Jacob Willemsz. Delff, De verzoening van Jacob en Ezau, 1583. Paneel 128 × 231 cm. Kunsthistorisches Museum, Wenen.

Afb. 5. Jacob Willemsz. Delff, *Zelfportret van de schilder met zijn gezin*, ca. 1590. Paneel 109 × 83,5 cm. Rijksmuseum, Amsterdam.

geboren; het is niet bekend bij wie hij zijn opleiding heeft genoten.⁸ In 1575 werd Delff lid van het Delftse schildersgilde, maar pas in 1583 verwierf hij het burgerrecht van de stad.⁹ In 1578, 1584 en 1589 was hij hoofdman van het gilde.¹⁰ Gesigneerde werken van zijn hand zijn bekend uit de periode vanaf 1580; tussen dat jaar en 1593 ontstond een reeks van zeven voluit gemerkte portretten, waaromheen nog ongeveer even veel toe te schrijven werken kunnen worden gegroepeerd.¹¹ Over de periode tussen 1593 en het overlijden van de kunstenaar in 1601 zijn we slecht geïnformeerd: er zijn enkele serieus te nemen toeschrijvingen, maar een duidelijk beeld van zijn werkzaamheden in deze jaren ontbreekt.¹²

In het tot nu toe bekende oeuvre van Delff zijn voor de vergelijking met de twee hier toegeschreven schilderijen vooral drie groepsportretten van belang, het 'portrait historié' met de *Verzoening van Jacob en*

Ezau uit 1584 (afb. 4), het *Zelfportret van de schilder met zijn gezin* uit circa 1590 (afb. 5) en *Het Vierde Rot van de Delftse haakbuschutters* uit 1592 (afb. 6). De *Verzoening van Jacob en Ezau* toont voor een enigszins ouderwets en coulisse-achtig landschap een groot aantal figuren met geheel links een groepje van enkele mannen, waaronder de schilder zelf, die hier wellicht iets jonger is dan op het schilderij uit de veiling van 1929.¹³ Het *Zelfportret van de schilder met zijn gezin*, dat vooral in verband met de leeftijden van de zonen waarschijnlijk omstreeks 1590 moet worden gedateerd¹⁴, toont de schilder op een iets later ogenblik. Deze kop is zeer nauw verwant aan die op het schuttersstuk uit 1592. Vergelijking van de vier zelfportretten van Delff bevestigt dat de twee nieuw toegeschreven groepsportretten gedateerd moeten worden in de jaren 1585–1590. Evenals de zojuist genoemde schilderijen maken ze duidelijk dat de schilder in het componeren van groepsportretten geen baanbreker was, maar door een afwisseling in houdingen en gebaren en door een nauwgezette uitbeelding der afzonderlijke figuren toch een fantasieloze oplossing wist te vermijden.

Terwijl de twee geschilderde groepsportretten een welkome aanvulling vormen op het vrij kleine ons bekende oeuvre van Jacob Delff, is de met deze schilderijen zo nauw verwante tekening uit het Rijksprentenkabinet een wezenlijke verrijking van onze kennis over de kunstenaar, van wie tot nu toe geen tekeningen bekend waren. Aangezien de gekwadreerde tekening als een voorstudie voor de schilderijen kan worden beschouwd, is er alle reden om dit blad eveneens op naam van Delff te stellen, waardoor we voor het eerst een indruk krijgen van zijn tekenstijl. Die verradt een vrij geoefende hand: met gemak is de compositie in krachtige lijnen opgezet en in verschillende gradaties van detaillering uitgewerkt. Opmerkelijk is de afwijkende behandeling van de kop van de mannelijke hoofdfiguur, waarvan men de indruk krijgt dat deze niet gelijktijdig met de verdere tekening is uitgewerkt, maar achteraf door de kunstenaar is ingevuld. Wellicht had Delff toen hij zijn tekening opzette het voorbeeld waarnaar dit

Afb. 6. Jacob Willemsz. Delft, *Het vierde Rot van de Delftse haakbusschutters*, 1592. Paneel 195 × 295 cm. Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft.

postume portret moest worden vervaardigd nog niet tot zijn beschikking en heeft hij ten aanzien van dit onderdeel zijn schets later aangevuld. De uitvoering van het Amsterdamse blad doet vermoeden dat Jacob Willemsz. Delft meer zal hebben getekend, maar tot nu toe zijn geen voorbeelden teruggevonden die dezelfde hand verraden.

Noten

¹ Pen in bruin, penseel in blauw, gekwadreerd in zwart krijt, 229 × 350 mm. Inv.nr. 10:16. Veiling A. Boreel e.a. (gedeelte C. G. V. Schöffers), Amsterdam (Fr. Muller) 15/18-6-1908, nr. 316 als C. Ketel (f 30,-). Eerder veiling G. C. V. Schöffers, Berlijn (Lepke) 17-10-1895, nr. 129, als onbekende 17de-eeuwse meester.

² E. K. J. Reznicek, *Die Zeichnungen von Hendrick Goltzius*, Utrecht 1961, dl. 1, p. 166, noot 65.

³ K. G. Boon, *Netherlandish Drawings of the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, The Hague

1978 (*Catalogue of the Dutch and Flemish Drawings in the Rijksmuseum*, vol. II), dl. 1, p. 146, nr. 405, dl. II, p. 154, afb. 405.

⁴ J. Bruyn, 'Some drawings by Pieter Aertsen', *Master Drawings* 3 (1965), p. 366, noot 13; J. de Coo, 'Pieter Pietersz. Schilder van de Memorie-tafel Bam-Wessels te Kalkar', *Jahrbuch der Rheinische Denkmalpflege* 27 (1967), p. 253-256.

⁵ Ook met andere op naam van Pieter Pietersz. staande tekeningen (vgl. H. Robels, *Niederländische Zeichnungen vom 15. bis 19. Jahrhundert im Wallraf-Richartz-Museum Köln*, Köln 1983, p. 51, nr. 46) is weinig verwantschap te vinden.

⁶ Veiling M. L. W. ..., Brussel (Fiévez) 18/19-12-1928, nr. 58 en 58 bis met afbeeldingen.

⁷ Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft. Zie laatstelijk: cat. tent. *Schutters in Holland*, Haarlem (Frans Halsmuseum) 1988, p. 131 en afb. 104 en J. W. Salomonson, 'The Officers of the White Banner: a civic guard portrait by Jacob Willemsz. Delft II', *Simiolus* 18 (1988), p. 13 en afb. 1.

⁸ Als geboortejaar wordt meestal circa 1550 opgegeven, terwijl een uit de 18de eeuw daterende familiegenealogie 1540 als geboortejaar geeft (zie: W. E. Smelt, 'De oorsprong van het geslacht Rost van Tonningen', *De Nederlandse Leeuw* 87 (1970), kolom 103). Mede in verband met het geboortejaar van zijn oudste zoon lijkt een geboortejaar van Jacob Delff omstreeks 1540-1545 het meest waarschijnlijk. Vergelijk voor de familiegegevens Delff voorts: B. W. F. van Riemsdijk, 'De portretten van Jacob Willemz Delf en zijn drie zonen', *Oud-Holland* 12 (1894), p. 233-237 en P. Haverkorn van Rijsewijk, 'De kunstenaarsfamilie Delff', *Oud-Holland* 18 (1900), p. 190-192.

⁹ H. Miedema, 'De St. Lucasgilden van Haarlem en Delft in de zestiende eeuw', *Oud Holland* 99 (1985), p. 103 en van Riemsdijk, *op.cit.* (noot 8), p. 237.

¹⁰ Miedema, *op.cit.* (noot 9), p. 103.

¹¹ A. B. de Vries, *Het Noord-Nederlandsch portret in de tweede helft van de 16e eeuw*, Amsterdam 1934, p. 123, geeft een lijst van elf gesigeneerde en toegeschreven schilderijen, die zeker alle terecht op naam van Delff zijn gesteld, en voegt in een noot nog een aantal stukken toe, waarvan de toeschrijving echter niet in alle gevallen overtuigend is. Twee gesigeneerde schilderijen zijn niet bij De Vries vermeld, namelijk *De Verzoening van Jacob en Ezaü* uit 1584 (zie noot 13) en het portret van een onbekende vrouw uit 1580 (Veiling Londen (Christie's) 23-11-1962, nr. 51). De andere gesigeneerde schilderijen zijn: het portret van Anthony van Groenewegen uit 1582 (Den Haag, Rijksdienst Beeldende Kunst), het schuttersstuk uit 1592 (Delft, Stedelijk Museum Het Prinsenhof), de portretten van Paulus van Beresteyn en Volckje Knobbert uit 1592 (respectievelijk Amsterdam, Rijksmuseum en verblijfplaats onbekend) en het portret van Baertje van Adrichem uit 1593 (Rotterdam, Museum Boymans-van Beuningen).

¹² In het bijzonder het portret van Francois Spieringh uit 1599, zie: E. A. van Beresteyn, 'Twee portretten van Francois Spieringh', *Kunsthistorische Mededeelingen van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie* 1 (1946), p. 10-13.

¹³ Paneel 128 x 231 cm. Wenen, Kunsthistorisches Museum, inv.nr. 1062. Zie: K. Demus, *Katalog der Gemäldgalerie, Holländische Meister des 15., 16. und 17. Jahrhunderts*, Kunsthistorisches Museum, Wien 1972, p. 24. Opgemerkt moet worden dat voor de portretgravure in het tweede deel van de door Jacobus de Jongh ver-

zorgde uitgave van het Schilderboek van Van Mander (1764), waarop zogenaamd Jacob Delff zou zijn voorgesteld, gebruik gemaakt is van het thans in Wenen aanwezige schilderij, maar dat daarbij abusievelijk niet het geheel links geplaatste zelfportret is gecopieerd, maar de als derde van links afgebeelde portretkop. De opmerkingen van Van Riemsdijk, *op.cit.* (noot 8), p. 236, dat op deze prent Delff wellicht op jongere leeftijd is weergegeven, komen hiermee te vervallen. De door H. van Hall, *Portretten van Nederlandse beeldende kunstenaars*, Amsterdam 1963, p. 76, nr. 482:3, opgenomen verwijzing naar het mansportret uit 1597 in het Mauritshuis als mogelijk zelfportret van Delff is eveneens foutief, aangezien dit schilderij niet van de hand van Delff is en hem evenmin voorstelt.

¹⁴ Paneel 109 x 83,5 cm. Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. A 1460, cat. 1976, p. 191. Zie voor de tot nu toe meestal gehanteerde datering omstreeks 1594: Van Riemsdijk, *op.cit.* (noot 8), p. 234. Van Hall, *op.cit.* (noot 13), p. 76, nr. 482:1, geeft zonder nadere adstructie 1591 als datering.